

UOT – 334.012

Arzu Tağıyeva
Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci

SAHİBKARLIQDA MÜFLİSLƏŞMƏNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Məqalədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyinə aydınlıq gətirilərək, sahibkarlıq fəaliyyətinin müflisləşmə riskinin müəyyən edilməsinə cəhd göstərilmiş, bu riskin azaldılmasında kreditləşdirmənin rolundan bəhs edilmişdir. Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə maliyyə nəticələrinin təhlili aparılmış, sahibkarlıq subyektləri üzrə zərərin azaldılması və mənfəətin yüksəldilməsi istiqamətində təxirəsalınmaz kompleks tədbirlərin, proqramların, biznes planların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinə zəruri ehtiyac duyulduğu vurğulanmışdır.

Müasir şəraitdə başlıca iqtisadi problemlərdən biri sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və səmərəliliyinin artırılması məsələsidir. Bunun üçün zəruri iqtisadi mühitin, hər şeydən əvvəl isə, sağlam rəqabətin mövcud olması zəruridir. Bu baxımdan sahibkarlıq fəaliyyətinin müflisləşmə riskinin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sahibkarlığın inkişafı iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılmasından ötrü əlverişli şərait yaradır. Çünki rəqabət şəraiti inkişaf edir, əlavə iş yerləri yaradılır, struktur yenidənqurması gedir, istehlak bölməsi genişlənir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin hərtərəfli dəstəklənməsi rəqabətin daimi inkişafının istehlakçının üstünlük verdiyi hallara qarşı etinasızlıq göstərməklə bu prosesdən ötrü səciyyəvi olan inhisarlaşdırma tendensiyalarının aradan qaldırılmasının sarsılmaz şərtidir. Əhalinin ən müxtəlif sosial təbəqələri üçün nəzərdə tutulan ən müxtəlif mal və xidmətlərin təklif edilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinə qarşı daimi tələbatın olması üçün şəraitin yaradılmasına imkan verir.

İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, sahibkarlığa bazar iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafının ilkin şərti kimi yanaşmaq lazımdır. Sahibkarlığın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması formalaşan iqtisadi sistemin xarakterindən, məzmunundan, iqtisadi sistemin məqsədindən və bu məqsədi həyata keçirən resurs təminatından və onların təşkili metodlarından asılı olur. Məhz bunlar son nəticədə sahibkarlığın inkişaf dinamikasını, ona dövlətin himayəsi mexanizmlərini və idarəedilmə strukturlarını formalaşdırır. Sahibkarlığın inkişafı mülkiyyət münasibətlərinin forma və məzmunu ilə əlaqədar dəyişir, yeni sahə və ərazi quruluşuna malik olur. Bu baxımdan sahibkarlıq fəaliyyətinə ölkənin ümumi iqtisadi inkişafının daxili elementi, həmçinin iqtisadi artımın başlıca amili kimi yanaşılmalıdır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti riskli fəaliyyətdir. Müasir sahibkarlığı risksiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Çünki sahibkarın uğuru təkcə onun fəaliyyətinin seçilmiş strategiyasının düzgünlüyü və mötəbərliyindən deyil, həm də böhranlı vəziyyətlərin nəzərə alınmasından asılıdır. Bazar münasibətləri şəraitində rəqabətə davam gətirmək üçün texniki yeniliklərin tətbiqi, cəsarətli və həlledici addımlar lazımdır ki, bu da riski artırır. Deməli, sahibkarın əsas vəzifəsi riskdən yayınmaq deyil, riskin dərəcəsini dəyərləndirib onu idarə etmək bacarığıdır. Sahibkarlıqda risk iqtisadiyyatın vəziyyəti, siyasi qeyri-sabitlik, rəqiblərin, cinayətkar qrupların qeyri-qanuni hərəkətləri, təbii fəlakətlərlə bağlıdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı risklərin təzahür etməsinin obyektiv səbəbləri mövcuddur. Çünki bütün amillərin firmanın fəaliyyətinə təsirini əvvəlcədən hesablamaq olmur. Nəzərdə tutulmuş fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində isə bir çox amillər gözlənilməz şəkildə dəyişə bilər. Buna görə də sahibkar firmanın həyat dövrünün bütün mərhələlərində itkiyə məruz qala bilər. Bu isə onun müflisləşməsinə gətirib çıxara bilər. Odur ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin müflisləşmə riskinin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi mühüm vəzifələrdən biri hesab olunur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi

Müasir şəraitdə müstəqil Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın neft amilindən asılılığının azaldılması istiqamətində böyük miqyaslı və strateji əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilir. Ardıcıl olaraq dövlət tənzimlənməsi sisteminin, sahibkarlıq mühitinə dair qanunvericiliyin və inzibati prosedurların təkmilləşdirilməsi, regionlarda sahibkarlığın inkişafı, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin daha da yaxşılaşdırılması kimi kompleks tədbirlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin, sahibkarlığın məsləhət, informasiya təminatının gücləndirilməsi və işgüzar əlaqələrinin inkişafı istiqamətində mütəmadi tədbirlər həyata keçirilir, sahibkarların istehsal etdiyi rəqabətqabiliyyətli məhsulların təşviqi sahəsində işlər davam etdirilir. Başlıca məqsəd iqtisadi islahatların və institusional struktur dəyişikliklərin həyata keçirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin və bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafına təkan verməkdir. Sahibkarlığın inkişafına dövlət köməyi digər tədbirlərlə yanaşı, bu sektora əhalinin daha geniş kütləsinin, o cümlədən gənc sahibkarların, qadın sahibkarların cəlb edilməsini, insanların işgüzarlıq potensialının gerçəkləşməsinə əlverişli imkanların, kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatının ödənilməsinə əlverişli şərait yaradılmasına xidmət edir. Ötən illər ərzində sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən prosedur və qaydalar xeyli liberallaşdırılmış, sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımı mexanizmi təkmilləşdirilmiş, sahibkarların hüquqlarının müdafiəsinin işlək mexanizmləri yaradılmış, sahibkarlıq subyektlərinin dövlət qeydiyyatına alınması prosedurları daha da sadələşdirilmiş və elektron qeydiyyat prosesi işə salınmış, onlara göstərilən elektron xidmətlərin sayı genişləndirilmişdir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına mənfi təsir edən süni maneə və əngəllərin aradan qaldırılması istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırıqlarının icrası sürətlə davam etdirilib. Dövlət başçısının təşəbbüsü ilə Milli Məclisdə qəbul olunmuş qanun da sahibkarlıq subyektlərində 2015-ci il noyabrın 1-dən iki il müddətində yoxlamaların dayandırılmasını nəzərdə tutur. Bu sənəd bazar subyektlərinin mənafehlərinin qorunması, onların fəaliyyətinə əsassız müdaxilələrin aradan qaldırılması baxımından vacib əhəmiyyətə malikdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq tələb olunan növlərinin sayının 59-dan 37-dək azaldılmasına və sənədləşmə prosedurlarının sadələşdirilməsinə, bu işlərin “Asan xidmət” mərkəzlərində həyata keçirilməsinə başlanılıb. Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərlə ticarət, ictimai işə, mülki tikinti sahələrində sahibkarların fəaliyyəti üçün sadələşdirilmiş vergi rejiminin tətbiqinə 2016-cı il yanvarın 1-dən başlanılıb [6].

2015-ci ilin ilkin yekunlarına görə ölkə sahibkarlarına dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına müvəkkil kredit təşkilatları üzrə kredit portfelini 1 milyard 15 milyon manat, o cümlədən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu üzrə 945 milyon manat, Kənd Təsərrüfatı Layihələri və Kreditlərinin İdarə Edilməsi Dövlət Xidməti üzrə 70 milyon manat təşkil edib. Ötən il həmin mənbələrdən və dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsait hesabına 5243 sahibkara 249 milyon manat məbləğində güzəştli kredit verilib. Verilən kreditlərin 40 faizi və yaxud 100 milyon manatı dövlət büdcəsindən, 60 faizi və yaxud 149 milyon manatı isə kredit portfelinin vəsaiti hesabına, yəni qaytarılmış kreditlər hesabına olub. Bütövlükdə ayrılan güzəştli kreditlərin 85,6 faizi aqrar sektorun, 14,4 faizi müxtəlif sənaye və digər sahələrin inkişafına yönəldilib. Bununla yanaşı, 2015-ci ildə 5160 sahibkara 56 milyon manat məbləğində kiçik həcmli güzəştli kredit verilib. Ümumiyyətlə, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu fəaliyyətə başlayandan bəri qurumun xətti ilə sahibkarlara 2 milyard manatadək yardım göstərilib və sahibkarlıq subyektlərində yüz minlərlə yeni iş yerlərinin yaradılması təmin edilib [6].

Lakin bütün bunlara baxmayaraq sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətlərində bir çox çatışmazlıqlar hələ də mövcuddur. Bu isə onların mənfəətinin azalmasında və zərərin artmasında özünü daha aydın göstərir. Bunu onların fəaliyyətlərinin maliyyə nəticələrini təhlil edərkən daha aydın görmək olar. Qeyd edək ki, maliyyə təhlilinin köməyi ilə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə dayanıqlığını obyektiv qiymətləndirmək, maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini müəyyənləşdirmək, mütərəqqi maliyyələşdirmə mənbələrini aşkara çıxarmaq mümkündür.

Son illər sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə nəticələrini qiymətləndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, 2015-ci ildə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində zərərin məbləği yüksələn xətlə artmışdır. Bütövlükdə 2015-ci ildə bütün müəssisə və təşkilatların zərərinin məbləği 2707,0 milyon manat ol-

muşdur ki, onun da 1478,6 milyon manatı və yaxud 54,6%-i sənayenin payına düşmüşdür. Sənayedə yaranan ümumi zərərin 42,1%-i mədənçıxarma sənayesi, 31,7%-i emal sənayesi üçün xarakterik olmuşdur. Eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatını təmsil edən müəssisələrin 2015-ci ildə mənfəəti 16713,8 milyon manat təşkil etmişdir ki, onun da 14508,9 milyon manatı və yaxud 86,8 %-i sənayedə mümkün olmuşdur. 2014-cü illə müqayisədə zərər 41,7% artmış, mənfəət isə 28,0% azalmışdır.

Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə maliyyə nəticələri, milyon manatla [5]

Cədvəl 1.

Sahələr	İllər	2014		2015	
		Mənfəət	Zərər	Mənfəət	Zərər
Cəmi		23210,0	1910,4	16713,8	2707,0
Mədənçıxarma sənayesi		18737,0	441,0	12522,6	622,6
Emal sənayesi		2075,5	445,7	1849,0	468,9
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi		348,1	385,2	137,3	387,1
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı, nəqliyyat, poçt və rabitə		595,6	191,5	574,1	234,0
Tikinti		488,2	179,3	786,7	230,4
Topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin və məişət əşyalarının təmiri, mehmanxana və restoranlarda xidmətin göstərilməsi		251,3	130,3	222,9	178,7
Təhsil, səhiyyə, kommunal, sosial və s. xidmətlər, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar		705,7	137,4	621,2	118,7
Sənaye-cəmi		21169,2	1271,9	14508,9	1478,6
Ticarət, maliyyə və sığorta fəaliyyəti		660,7	143,6	571,5	598,2

Mənbə: www.azstat.org

Maliyyə nəticələrinin təhlili göstərir ki, sahibkarlıq subyektləri üzrə zərərin azaldılması və mənfəətin yüksəldilməsi istiqamətində təxirəsalınmaz kompleks tədbirlərin, proqramların, biznes planların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinə zəruri ehtiyac duyulur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin müflisləşmə riskinin müəyyən edilməsi

Maliyyə təhlili sahibkarlıq fəaliyyətinin müflisləşmə riskini proqnozlaşdırmaq və onun həmin böhran vəziyyətindən çıxması üçün qabaqcadan fikirləşmək və tədbirlər görməkdə geniş vasitələrə malikdir. Müflisləşmə mürəkkəb prosesdir və hüquqi, idarəetmə, təşkilati, maliyyə, uçot-analitik və digər müxtəlif mövqelərdən səciyyələndirilə bilər. Müflisləşmə proseduru sahibkarın uğursuz fəaliyyətinin yekun mərhələsini əks etdirir. O, təsadüfi hallarda sahibkarın, mühüm kontragentlərin və rəqiblərin inkişafı meyillərini vaxtaşırı olaraq izləyən təcrübəli maliyyəçi və menecerlər üçün gözlənilməz ola bilər.

Müasir iqtisad elmində maliyyə göstəricilərinin, o cümlədən mümkün müflisləşmə riskinin qiymətləndirilməsi göstəricilərinin proqnozlaşdırılmasının çox saylı müxtəlif üsul və metodları mövcuddur. Müflisləşməyə səbəb olan maliyyə çətinliklərinin yaranması əksər hallarda iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması ilə əlaqədardır. Məhz belə yenidənqurma respublikamız üçün səciyyəvidir və istənilən sahibkarlıq subyektinin fəaliyyətinin və maliyyə vəziyyətinin təhlili böhran aspektini nəzərə almalıdır. Müflisləşmə vəziyyətinin yaranması obyektiv və subyektiv səbəblərlə əlaqədardır. Müəssisənin müflisləşməsi bir anda baş vermir, o, müxtəlif xarici və daxili amillərin kombinasiyası ilə şərtlənə bilər. Həmin amillərin nisbəti konkret vəziyyətlərdə müxtəlif ola bilər və yalnız müəssisənin özünün fəaliyyət xüsusiyyətindən deyil, eləcə də fəaliyyət göstərdiyi ölkənin iqtisadi inkişafından da asılıdır. Belə ki, bəzi ədəbiyyatlarda göstərilir ki, qərb ölkələrində müflisləşmənin 2/3 hissəsi daxili, 1/3 hissəsi isə xarici səbəblərlə izah olunur [4, s.43].

Respublikamızda müəssisələrin maliyyə çətinliklərinin 2/3 hissəsi beynəlxalq və ümummilli risk amillərindən – dünya iqtisadi inkişafın tsikliliyi, bütövlükdə dünya iqtisadiyyatında, eləcə də ayrı-ayrı sahələrdə iqtisadi tsiklin mərhələlərindən, dünya ticarətinin və qiymətlərin səviyyəsindən asılıdır. Məsələn, neftin dünya qiymətinin aşağı düşməsi təkcə neft nəhənglərinin pul gəlirlərinə deyil, eləcə də bütün ölkələrdə iri və kiçik neft tsikli müəssisələrinin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir.

Maliyyə, istehsal-təsərrüfat, xidmət, innovasiya, idarəetmə və digər fəaliyyət növlərinin reallaşdırılmasında böyük itkilərin yaranması imkanları baxımından risklərin kəmiyyət və keyfiyyət cəhətdən qiymətləndirilməsi, həmçinin, idarə olunması problemi olduqca aktualdır. Risklərin idarə edilməsi sahibkarların əsas vəzifəsidir. Burada əsas fəaliyyət istiqaməti itkilərin baş verməsinin qarşısının alınması və yaxud onların minimuma endirilməsidir. Çünki, sahibkarlar dərk etməlidirlər ki, itkilərin doğurduğu səbəblər sadəcə olaraq səbəb kimi qalmır, bu müəyyən məbləğdə zərərdə ifadə olunur və istehsal xərclərini artırır. Ona görə də burada istər cari, istərsə də uzunmüddətli təsərrüfat qərarları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada risklərin idarə edilməsi texnologiyası və alqoritmi də vacibdir. Ümumiyyətlə, risklərin idarə edilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirinin yumşaldılması üzrə kompleks tədbirlərin işlənib hazırlanması və reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Riskin idarə edilməsinə kompleks yanaşma sahibkara mövcud resurslardan daha effektiv istifadə etməyə, məsuliyyəti bölüşdürməyə, sahibkarlıq fəaliyyətini yaxşılaşdırmağa və riskin təsirinə qarşı təhlükəsizliyini təmin etməyə imkan verir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində müəssisənin qarşılaşacağı risklərin aşkarlanmasından və onların yaranması səbəblərini öyrəndikdən, baş verə biləcək potensial itkiləri müəyyənləşdirdikdən sonra müəssisə qarşısında həmin risklərin azaldılması proqramının işlənib hazırlanması vəzifəsi durur [2, s.8].

Risk müəyyən məqsədlə bağlıdır. Lakin yaddan çıxarmaq olmaz ki, məqsədin özü də qeyri-reəl və əsaslanmış motivlərlə bağlı ola bilər. Ona görə də sahibkarlıq fəaliyyətində həmişə riskin müsbət və mənfi tərəflərini görmək, ölçüb-biçmək, onun səviyyəsini aşağı salmağa çalışmaq lazımdır. Bunun üçün risk situasiyasını əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq, bu məqsədlə də bir tərəfdən hər bir riskin öz təbiətini, məzmununu öyrənmək, digər tərəfdən isə ona təsir edə biləcək amilləri nəzərə almaq lazımdır. Ən vacib problemlərdən biri də riskin səviyyəsini müəyyən edilməsidir. Bunun üçün obyektiv meyarlara və üsullara istinad etmək lazımdır. Çünki, riskin səviyyəsini müəyyən etmədən onun barəsində hər hansı bir obyektiv idarəçilik qərarının qəbul edilməsi mümkün deyildir.

Riskin azalması maksimum çeviklik və məqsədyönlü fəaliyyət tələb edir. Bu məqsədyönlü fəaliyyət risklərin bütün potensial sferaları üzrə həyata keçirilməlidir. Risklərlə əlaqədar ən vacib məsələ riskin tərəflər arasında bölüşdürülməsi və riskdən olan itkilərin müəyyən edilməsidir. Lakin bazar şəraitində itkilərin mövcudluğu obyektiv olaraq onların sığortalanmasını tələb edir. Bir qayda olaraq risklərin tənzimlənməsində onların sığortalanmasına üstünlük verilir. Lakin əsas vəzifə itkilərin özünü törədən və yaxud törədə biləcək amillərin qarşısının alınması üzrə proqramların tərtib edilməsidir, iqtisadi fəaliyyətin sağlamlaşdırılmasıdır. Çünki, risklərin sığortalanması bir növ kompensasiya səciyyəsi daşıdığına görə öz təbiəti etibarilə passiv rolə malik olur, riskləri xəbərdarlıq etmir, onun nəticələrini bir növ nəzərə almış olur. Sahibkar və yaxud menecer risklərin azaldılması üsulunu seçərək ilk növbədə bu riskin sığorta predmeti ola bilib-bilməyəcəyini aydınlaşdırmalıdır. Əgər risk sığorta olunmayan riskə aiddirsə, təhlükənin neytrallaşdırılması üzrə digər metodlara baxmağa keçilməlidir.

Riskin azaldılmasına yönələn tədbirlər sırasında diversifikasiyanın mühüm yeri var. Diversifikasiya sərmayə vəsaitlərinin bir-biri ilə bilavasitə bağlı olmayan müxtəlif investisiya obyektləri arasında paylaşma prosesidir. Əksər ədəbiyyat mənbələri diversifikasiyanı qiymətli kağızlar zərfinin idarə olunmasında risklərin azaldılmasının səmərəli yolu kimi dəyərləndirirlər. Diversifikasiya qeyri-müntəzəm riskin azaldılması vasitəsidir.

Limitləmə risk dərəcəsinin azalmasına şərait yaradan həm yuxarıdan, həm də aşağıdan məhdudiyyətlər sisteminin qurulmasıdır. Sahibkarlıqda limitləmə əksər hallarda malların kredit satışında, borc verilməsində, yatırılan kapital məbləğinin müəyyənləşməsində və sairə tətbiq olunur. İlk növbədə bu, pul vəsaitlərinə, yəni xərclərin, kreditin, sərmayənin və sair həddini müəyyənləşdirilməsinə aiddir. Həmçinin limitləməyə misal olaraq sığortaçının özündə tuta biləcəyi məbləğin yuxarı

həddinin müəyyənləşdirilməsini çəkmək olar. Həmin həddin keçilməsi sığortadan imtinaya, yaxud həm sığorta və ya təkrar sığorta kimi formaların istifadəsinə gətirib çıxarır [2, s.54].

Riskin azaldılmasının digər yolu da tam məlumatın əldə edilməsidir. Məlumat asan əldə edildikdə istehlakçılar daha yaxşı proqnoz edə və riski azalda bilərlər. Qiymətli əmtəə olan informasiya pula satılır. Əməldə ən səmərəli nəticəni yalnız riskin azalmasına dair müxtəlif üsulların kompleks istifadəsi zamanı əldə etmək olar. Onları bir-biri ilə müxtəlif cür birləşdirməklə riskin azalması səviyyəsi və bunun üçün gərəkli olan əlavə xərcləri arasında optimal nisbətə də çatmaq olar. Ona görə riskləri sahibkarlıq fəaliyyəti gedində idarə etmək çox lazımdır.

Riskin idarə edilməsi riskli hadisələrinin ortaya çıxmasını müəyyən dərəcədə proqnozlaşdırmaq və onların mənfi nəticələrinin istisna edilməsi və ya azaldılması üçün tədbir görməyə imkan verən üsul, fond və tədbirlərin cəmi kimi səciyyələndirilə bilər. Burada sahibkarın qarşısında duran əsas vəzifə layihə baxımından risk və mənfəətin ən optimal nisbətini təmin edən variantı tapmaqdır. Bu zaman daha mənfəətli layihələrin həyata keçirilməsi daha böyük risklə bağlı olduğu nəzərə alınmalıdır.

Risklərin azaldılması bazar münasibətləri şəraitində müəssisə və firmalarda biznes-planın müəmməl işlənilib hazırlanmasından və proqnozlardan çox asılıdır. Biznes-plan sahibkara aşağıdakı əsas problemləri həll etməyə imkan verir:

- firmanın konkret fəaliyyət istiqamətlərini, məqsədyönlü bazarı və bu bazarda firmanın mövqeyini müəyyən etmək;

- firmanın uzunmüddətli və qısamüddətli məqsədlərini dəqiqləşdirmək, onlara nail olmağın strategiyasını və taktikasını göstərmək, həmin strategiya və taktikanın həyata keçirilməsinə görə məsul şəxslərin müəyyən edilməsi;

- firmanın maliyyə vəziyyətini, qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün mövcud maliyyə və maddi ehtiyatların uyğunluğunu qiymətləndirmək, biznes-planın həyata keçirilməsində qarşıya çıxan biləcək təhlükələri öncədən görmək.

Biznes-plan tərtib etmədən fəaliyyət göstərən sahibkar özü üçün tamamilə gözlənilməz olan məsələlərlə qarşılaşaraq çox çətin vəziyyətə düşə bilər ki, bu da öz növbəsində həmin sahibkarın özü üçün, həm də onun firması üçün ağır nəticələrə gətirib çıxarır. Sahibkar öz üzərinə götürmək istədiyi riski qiymətləndirərkən riskin mümkün nəticələrinin maliyyələşdirilməsi proqramının reallaşdırılması üçün zəruri resursların mövcud olmasından çıxış edir. Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisə nə qədər böyük kapitalla malikdirsə, o, riskə qarşı daha az həssas olur və sahibkar riskli situasiyalarda daha cəsarətlə qərar qəbul edə bilər.

Risklərin azaldılmasında informasiyaların rolu böyükdür. İnformasiyalar geniş əhatəli olmayanda, keyfiyyətsiz və köhnə olduqda riski minimuma endirmək də çətin olur. Risk-menecer yalnız adekvat informasiyalar əsasında öz funksiyalarını uğurla icra edə bilər, obyektin maliyyə vəziyyətinə düzgün olaraq proqnozlaşdırar.

Hər bir sahibkar bütün növ risklərdən yayına bilməz, onların böyük bir qismini o, öz üzərinə götürür, yəni şüurlu olaraq riskə gedir və edilən risklər nəticəsində yaranan zərərlərin əvəzi ödənilməz itkilərə gətirib çıxarmayana qədər sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olur. Bir sıra risklər özündə mümkün mənfəət potensialını daşıdığına və başqa bir qrup risklər isə qaçılmaz olduqlarına görə məqbul sayılırlar.

Riski öz üzərinə götürməkdə əsas məqsəd mümkün itkilərin əvəzini ödəmək üçün zəruri resurs mənbələrini axtararaq tapmaqdır. Bu halda itkilər sahibkarlıq riskinin və ümumiyyətlə, itkilərin baş verməsindən sonra yerdə qalan istənilən resurslarla ödənilir. Əgər firmada qalan resurslar kifayət etmirsə, onda bu, sahibkarlıq fəaliyyətinin azalmasına gətirib çıxara bilər.

Sahibkarlıq subyektlərinin sərəncamında itkilərin ödənilməsi üçün qalan resursları iki qrupa ayırmaq olar. Bunlar sahibkarlığın öz daxilində olan resurslar və kredit resurslarıdır.

İtki baş verdikdə bütün mülkiyyət növlərinin, eyni zamanda, zədələnməsi nadir hallarda olur. Buna görə də sahibkarlığın öz daxilində olan resurslara aiddir:

- müəssisəyə məxsus olan bina və tikililərin fiziki zədələnməsi zamanı zərər çəkməyən kassadakı nağd pul;

- zədələnmiş mülkiyyətin qalıq dəyəri;
- həm maliyyə, həm də istehsal fəaliyyətinin qismən davam etdirilməsindən gələn gəlir;
- qiymətli kağızlar və gəlirli investisiyalardan daxil olan dividend və faiz gəlirləri;
- sahibkarlıq subyektləri tərəfindən biznesi dəstəkləmək və s. üçün sərmayə edilən əlavə vəsaitlər;

- hesabat dövründə əldə edilmiş mənfəətin bölüşdürülməmiş qalığı, onun bölüşdürülməsinə qədər zəruri olduqda ayrı-ayrı maliyyə risklərinin mənfə natiçələrinin ləğvinə istiqamətləndirilə bilən maliyyə resursları ehtiyatı kimi nəzərdən keçirilə bilər;

- qanunvericilik tələblərinə və sahibkarlıq firması nizamnaməsinə müvafiq olaraq yaradılan firmanın ehtiyat fondu. Onun formalaşdırılmasına firma tərəfindən hesabat dövründə əldə edilən mənfəətdən 5%-indən az olmayan hissəsi istiqamətləndirilir.

Əgər firma sahibkarlıq risklərinin təsiri altında ortaya çıxan bütün itkiləri daxili resurslarla ödəmək iqtidarında deyilsə, onda onlardan bir hissəsini kredit resurslarından istifadə etməklə ödəmək olar. Ancaq bu halda kredit resurslarının əldə edilməsi imkanı əhəmiyyətli dərəcədə məhdud olur. Məhdudiyyətlərdən ən əsası firmanın gələcək mənfəətlik perspektivinin sual altında olmasıdır. Kredit resurslarının əldə edilməsi imkanı çox vaxt itkilər baş verdikdən sonra biznesin qalıq dəyərindən asılı olur [1, s.209].

Sahibkarlıq fəaliyyətinin müflisləşmə riskinin azaldılmasında kreditləşdirmənin rolu

Müasir dövrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında əsas məsələlərdən biri məhz onun kreditləşdirilməsidir. Dünya praktikasında bu problem müxtəlif yollarla həll olunur. İqtisadi nəticə isə eynidir. Kifayət dərəcədə maliyyə resurslarına malik olan dövlət, bank, investisiya fondları və s. böyük risk hesabına olsa da, yeni fəaliyyətə başlayan sahibkarlara yardımçı olmalıdırlar. Bu məsələlərin həllində ayrı-ayrı sərmayəçilər üçün maraqlı amil yüksək dərəcədə mənfəət əldə etmək, dövlət strukturları üçün isə məşğulluq probleminin həll olunması və belə layihələrin sosial səmərəsidir.

Ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi nəzdində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu yaradılmışdır. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən verilən güzəştli kreditlər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarında, məqsədli dövlət proqramlarında müəyyən edilmiş, ölkənin sosial iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərinə uyğun olaraq qeyri-neft sektorunun və regionların tarazlı inkişafı, sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi, yoxsulluğun azaldılması, məşğulluğun təmin edilməsi ilə bilavasitə əlaqəli olan sahələrdə dinamik iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə yönəldilir.

Sahibkarlıq fəaliyyətində həyata keçirilən investisiya layihələri həm dövlət vəsaiti, həm də sahibkarlıq subyektinin özünün vəsaitindən maliyyələşir. Hazırda global maliyyə böhranı şəraitində Azərbaycan hökumətinin investisiya siyasətini, büdcə ödəmələrinə qənaət etməklə sahibkarların şəxsi vəsaitlərdən, həmçinin kənardan cəlb edilən vəsaitlərdən daha geniş istifadə etmək siyasətini gündəmdə saxlayır. Buna baxmayaraq, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət vəsaiti hesabına kreditləşdirilməsi davam etdirilir. Bu məqsədlə Azərbaycanın İqtisadiyyat Nazirliyi Maliyyə Nazirliyi ilə birlikdə ayrı-ayrı sahələrin iqtisadi inkişafının istiqamətlərini müəyyənləşdirərək müvafiq investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə təminat yaradır. Bu zaman investisiya layihələri üç mərhələdə seçilir. Birinci mərhələdə müsabiqə elan edilir və onun keçirilməsi nəticəsində seçilmiş layihə həyata keçirilən tədbirlər siyahısına daxil olunur. İkinci mərhələdə layihəni həyata keçirən təşkilatla dövlət arasında müqavilə imzalanaraq ayrılacaq vəsaitin məbləği və işin yerinə yetirilməsi müddəti müəyyən edilir. Sonuncu mərhələ maliyyələşmə sisteminin seçilməsi ilə xarakterizə olunur.

Qeyd edək ki, investisiya layihələrində iştirak edənlərin başlıca məqsədi əsas fəaliyyət ilə müqayisədə daha çox və daha tez mənfəət əldə etməkdir. Bu səbəbdən də iştirakçıların hamısı istehsal-istismar mərhələsinədək olan bütün dövr ərzində investisiya layihəsinin səmərəliliyini mütəmadi olaraq təhlil edir. İstehsal-istismar mərhələsi investisiya üzrə layihələndirmənin son mərhələsidir və layihə istehsal gücünün təhvil verilməsini və sifarişçi tərəfindən qəbul edilməsini xarakterizə edir. Maliyyə, maddi və intellektual resursları məsrəfi müqabilində uzunmüddətli dövr ərzində mənfəət əldə etmək arzusunda olan investisiya layihəsi iştirakçıları üçün böyük riskdir [3, s.587].

Sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşdirilməsində bank kreditlərini xüsusilə qeyd etmək olar. Kreditlərin cəlb edilməsi mümkünlüyü gələcək müəssisənin xarakteri, onun səmərəliliyi, eləcə də, bankın investisiya layihələri ilə iş təcrübəsindən asılıdır. Kreditlər iki istiqamətdə xərclənə bilər: investisiya məqsədlərinə və təsərrüfat məqsədlərinə. Birinci istiqamət uzunmüddətli kreditləri nəzərdə tutur və avadanlığın alınmasına, binaların, qurğuların tikilməsinə, dövrü vəsaitlərinin pul hissəsinin artırılmasına çəkilən xərclərlə əlaqəlidir. Digər, təsərrüfat məqsədli kreditlər, maddi resursların alınması, istehsalat ehtiyatlarının artırılması ilə əlaqədirlər. Bu kreditlər adətən qısamüddətli olur. Sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşməsi riskinin yüksək olması, sövdələşmə xərclərinin çoxluğu ilə əlaqədar kommersiya banklarının sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi məsələsinə ehtiyatla yanaşmağa vadar edir. Bank kreditlərinin sahibkarlıq subyektlərinə çatdırılmasını təmin etmək üçün dövlətin bu sahədə əsaslı iqtisadi siyasət həyata keçirməsi lazımdır. Əks halda sahibkarlıq subyektləri ümumi şərtlərlə bank kreditlərindən istifadə etməkdə maraqlı ola bilməzlər. Bank kreditlərindən səmərəli və geniş istifadəni təmin etmək üçün dövlətin həmin kreditlərin müəyyən hissəsinə təminat verməsi mexanizminin tətbiqinə də diqqət yetirmək lazımdır. Bu zaman sahibkarlıq subyektlərinin maraqlarının nəzərə alınması əsas şərtlərdən biridir. Çünki, bank kreditləri sahibkarlıq fəaliyyətinin müflisləşmə riskinin azaldılmasının mühüm vasitəsi kimi çıxış edə bilər. Odur ki, sahibkarlıq fəaliyyətində bank kreditlərindən səmərəli istifadə iqtisadiyyatın qloballaşdığı müasir dövrdə aktual problemlərdən biridir.

Bütövlükdə, dövlət tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinin müflisləşmə riskini azaltmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həllinə diqqət yetirilməlidir:

- sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsinin və inkişafının infrastrukturunun formalaşdırılması;
- sahibkarlıq fəaliyyətinə kömək proqramlarının hazırlanması və həmin proqramların həyata keçirilməsinin təşkili;
- sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə, maddi, elmi-texniki və informasiya resurslarının əldə etmələri üçün güzəştli şəraitin yaradılması;
- kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması sahəsində sahibkarlıq subyektlərinə kömək göstərilməsi;
- bazar subyektlərinin xarici-iqtisadi fəaliyyətinə, o cümlədən xarici tərəf-müqabilləri ilə istehsalat, maliyyə-kredit, ticarət, elmi-texniki və informasiya əlaqələrinin inkişafına kömək göstərilməsi;
- sahibkarlıq subyektləri üçün dövlət qeydiyyatının (uçotunun), vergitutma, statistik və mühasibat hesabatlarının təqdim edilməsinin, onların fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasının və istehsal etdikləri məhsulun (işin, xidmətin) sertifikatlaşdırılmasının sadələşdirilmiş sisteminin tətbiqi;
- sahibkarlıq subyektlərinin kommersiya fəaliyyətinin inkişafı üzrə tədqiqatların təşkili;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin lisenziyalaşdırma qaydalarının sadələşməsi və lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin siyahısının azaldılması;
- sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq süni maneələrin aradan qaldırılması və s.

Bütün bunları ümumiləşdirərək sahibkarlıq fəaliyyətinin müflisləşmə riskinin azaldılması yollarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- sahibkarlıq fəaliyyəti qarşısında duran məqsədlərə uyğun olaraq müvafiq innovasiya layihələrinin seçilməsi, onların istehsalata tətbiqi proseslərinə təcrübəli məsləhətçilərin, tərəfdaşların, orqanların cəlb edilməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətində innovasiya layihələrinin reallaşdırılması prosesində meydana çıxacaq əlavə problemlərin nəzərə alınması, onların aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- bazar konyunkturasının dəyişmə meylinin proqnozlaşdırılması, innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan əlavə xidmətlərə tələbatın səviyyəsinin öyrənilməsi;
- investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi prosesində gözlənilən riskdən (risklərdən) sığortalama;

- nəzərdə tutulmayan xərclərin bağlanması üçün ehtiyat vəsaitin toplanması;
- yüksək riskli investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə maraqlı tərəfdaşların cəlb edilməsi yolu ilə riskin bölüşdürülməsi və s.

Ümumiyyətlə, hər bir insanın, kollektivin, ailə və bütövlükdə cəmiyyətin həyatı müəyyən risklərlə bağlıdır. Ona görə də indi söhbət risklərin tamamilə aradan götürülməsindən deyil, ancaq onların azaldılması və idarə edilməsindən gedə bilər. Dəqiq desək, məsələ risklərin özünü göstərmələrini və onların nəticələrini sıfıra endirməkdə deyil. Əgər belə həllə nail olunarsa, onda bu həddindən çox resurslar tələb edə bilər. Real məqsəd-qəbul edilən səviyyəyə qədər risk ehtimalı və onun nəticələrini aşağı salmaqdır. Bütün bunlar isə son nəticədə sahibkarlıq fəaliyyətinin müflisləşmə ehtimalını minimumlaşdırı bilər.

Açar sözlər: sahibkarlıq, müflisləşmə, risk, qiymətləndirmə, mənfəət, investisiya

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasov A.B. və başqaları. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2011, 464 s.
2. Kazımlı X.H., Quliyev İ.İ. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2011, 187 s.
3. Mahmudova İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. İqtisadi təhlil. Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2010, 800 s.
4. Vəliyev D.Ə. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Azərbaycan Universitetinin nəşriyyatı, 2010, 428 s.
5. www.azstat.org - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin elektron sahifəsi.
6. <http://anfes.gov.az/en/> - Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun elektron sahifəsi.

Арзу Тагиева

ОПРЕДЕЛЕНИЕ БАНКРОТСТВА В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ

Резюме

В статье отмечается необходимость развитие предпринимательской деятельности, сделана попытка определения риска банкротства предпринимательских субъектов, раскрывается роль кредитования в снижении риска. Проведен анализ финансовых результатов предпринимательских субъектов по видам экономической деятельности, отмечается необходимость проведения комплекс мер, программ, разработку бизнес планов и претворения их в жизнь в предпринимательских субъектах по снижению убытка и увеличению прибыли.

Ключевые слова: предпринимательство, банкротство, риск, оценка, финансы, прибыль, инвестиции

Arzu Tagiyeva

DETERMINING OF BANKRUPTCY OF ENTREPRENEURSHIP ACTIVITY

Summary

The article notes the need to develop entrepreneurial activity, makes an attempt to determine the risk of bankruptcy of entrepreneurial subjects, reveals the role of lending in reducing risk. The article makes the analysis of financial results of entrepreneurial subjects by type of economic activity. Also, the article notes the need for a set measures, programs, development of business plans and their implementation in entrepreneurial subjects to reduce losses and increase profits.

Keywords: entrepreneurship, bankruptcy, risk, valuation, finance, profit, investment